

Momčilo Grubač

A KISEBBSÉGI JOGOK VÁLSÁGÁNAK OKAI ÉS TÁVLATAI A JUGOSZLÁV SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (Szerbia és Crna Gora) olyannyira kifejezetten többnemzetiségű és többvallású állam, mint kevés már ország a világon, és jóval nagyobb mértékben, mint az egykori közös állam más tagköztársaságai. Jugoszláviában körülbelül húsz különböző etnikai közösség él, s lakosainak több mint egyharmada nem tartozik a többségi szerb és Crna Gora-i nemzethez. A legnagyobb lélekszámú kisebbség az albán (körülbelül 17%), majd a magyar (3,3%), a muzulmán (3,1%), a cigány (1,3%), a horvát (1,1%) stb.

Josip Broz Tito tisztában volt a nemzetek közötti viszonyok jelentőségével, nemkülönben a nacionalizmus és a sovinizmus részéről fenyegető roppant veszélyekkel, s ezeket állhatatosan igyekezett elfojtani az egypárti tekintélyelvű állam eszközeivel. Az ő korában hirdették meg és a gyakorlatban következetesen érvényesítették a teljes menzeti egyenjogúság politikáját. A nemzeti kisebbségek bizonyos politikai, különösképpen pedig kulturális jogai (oktatás, tájékoztatás, egyenrangú nyelvhasználat a közigazgatásban és az igazságügyben, a kisebbségek arányos képviseltsége a közszolgálatokban és a politikai intézményekben) főleg Vajdaságban és Kosovóban a demokratikus kultúrának valóban igen magas fokán álltak. Igaz ugyan, hogy a nemzeti kisebbségi közösségek politikai jogai annak idején lényegében véve a rezsimhű politikai oligarchia soraiból verbuválódott csoportok privilégiumaira korlátozódtak, de a többi polgár politikai jogait illetően sem volt külön a helyzet. A nemzeti kisebbségek státusáról és jogairól való akkori gondolkodás nem magyarázható csupán „a jugoszláv öngazgatási szocializmus humanizmusával”, hanem elsősorban azzal, hogy a rezsim igyekezett hathatós politikai eszközöket találni a többségi nemzetek nacionalizmusainak letörésére, főként Szerbiában.

A kommunista rendszernek és internacionalista ideológiájának összeomlása Jugoszláviában is teret nyitott a sovinizmus kísérteteit felébresztő nacionalista ideológiák győzelme előtt, amelyek ellenőrizetlen erupciója megsemmisítette a jugoszláv államot, és előidézte a háborút. Ez nagymértékben megrontotta a nemzetek közötti viszonyokat, lényegesen megváltoztatta a többségnek a kisebbséghez való viszonyát, és kiváltotta a kisebbségi közösségek polgári jogainak megvonását és korlátozását. A többség és kisebbség viszonyában két ellen-

tétes és veszélyes tendencia ütötte fel a fejét: a többség egy része nyíltan kezdte kétségbe vonni az addig elért kisebbségi jogok indokoltságát, azt állítván, hogy e jogokat a volt rezsim politikai mesterkedései és túlzásai hívták életre, ugyanakkor a kisebbségi közösségek egy része hasonló nyíltsággal kezdte megtagadni a lojalitást azon állom iránt, amelyben él. Emiatt a többnemzetiségű környezetekben az élet egyre nehezebbé, bizonytalanabbá és konfliktusoktól terheltebbé vált.

Jugoszláviában a kisebbségi jogok válságát azonban nemcsak a gáttalan nacionalizmus fellobbanása váltotta ki, hanem a legkülönfélébb mélyen gyökerező okok idézték elő, mindenekelött azok a tényezők, amelyek az általános emberi jogokat degradálták: a történelmi válaszütra érkezett s az új társadalmi és politikai rendszerre való áttérés módzatainak felkutatására kényszerült társadalom általános válsága, a társadalmi és állami intézmények felbomlása, különösképpen a társadalmi erkölcs lezülése, a súlyos és tömeges bűnözés új formáinak elhárapózása és az ilyen történelmi földrengések idején rendszerint felszínre kerülő sok más jelenség. Az emberi jogok válságát tovább mélyítette a Horvátországban és Boszniában kitört kegyetlen testvérháború, valamint Szerbia és Crna Gora bizonyos részvállalása is ebben a háborúban, amelyet a nemzetközi közösség által a JSZK-val szemben fogatosított szankció bevezetése követett, továbbá a menekültek és elüldözöttek roppant áradata, a gazdasági összeomlás, a munkanélküliek létszámának minden eddiginél fokozottabb megnövekedése, az elrettentő hiperinfláció, a keresetek és az életszínvonal drasztikus zuhanása. Mindezek a tényezők rohamosan csökkentették az általános emberi jogoknak, közvetve pedig a kisebbségek jogainak szintjét is, mivel a kisebbségek ilyen körülmények között objektíve is nagyobb mértékben károsodnak, tekintve, hogy kisebbségi státusuk miatt természetesen bizonytalanabb helyzetűek és védtelenebbek a többségnél. E tényezők közé kell sorolnunk továbbá az általános emberi és kisebbségi jogokról alkotott tudat alacsony fokát és az öröklött felvilágosulatlanságot, amely a még nem kellően fejlett politikai kultúrájú jugoszláv társadalomban mindmáig megnyilvánul.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a Balkánon élő összes népcsoportok hagyományaiknál fogva egyaránt hajlamosak bizonyos fajta bezárkózásra, kiváltképpen a mások feletti dominancia modelljeinek elfogadására ahelyett, hogy kooperációra, az együttélésre és a közös életben sarjadó különféle kultúrák értékeinek kibontakozására törekednénk. Ez rendkívüli módon megnehezíti a kisebbségi jogok bármifajta érvényesítésének politikáját, és melegágyál szolgál az etnikai konfliktusoknak, amely nemcsak a hatalom birtoklói, valamint a hatalomért küzdő politikai pártokat ragadja el, hanem más társadalmi csoportokat, sőt kisebbségi közösségeket is bűvkörébe von. E törekvések a kiéleződött társadalmi válságok és zavarok idején a legkifejezettebbek, amikor az állam a legkevésbé stabil. Ilyenkor mindenki esélyt lát a maga kis államocskájának megalakítására, és mindenáron ki akarja aknázni ezt a ritkán adódó lehetőséget. A harc tehát nem korlátozódik csupán az emberi jogokra, hanem önrendelkezési mozgalommá duzzad, amelynek egy állam felbomlásával és egy másinak a megalakulásával kell befejeződnie. Ez még inkább fokozza a válságot, elodázza a demokratikus folyamatok megindulását a társadalom egészében ugyanúgy, mint a társadalmi csoportokban, s gátolja,

hogy kifejlődjön a civil közösségről, intézményeiről és önszerveződéséről alkotott tudat, holott a civil társadalom minden intézkedésnél jobban előmozdítja mind az általános, mind a kisebbségi szabadságjogokat.

A kisebbség jogainak, valamint a sajátosságokra és etnikai identitásuk megőrzésére való természetes jogainak kérdése ma Jugoszláviában nemcsak a demokráciát veszélyezteti, hanem mindenekelőtt a háború vagy béke, az állam pusztulásának vagy stabilitásának, fejlődésének vagy visszafejlődésének kérdését, következésképp tehát a többségi nép fennmaradásának a kérdését is felveti. A demokratikus, civilizációs és humanista indokok és célok arra intenek, hogy a jelenlegi súlyos helyzetet sürgősen meg kell szüntetnünk dialógus, együttműködés, tolerancia, valamint a nemzeti kisebbségek emberi és polgári jogainak bővítése útján. E szükségszerűséget ma egyre többen felismerik, ezzel egyidejűleg apad a nacionalista kábulatok ereje, terjed a háború értelmetlenségéről vallott nézet, és az egyének egyre nyíltabban megtagadják, hogy továbbra is feláldozzák magukat nem meggyőző, meghatározatlan és bizonytalan politikai célokért.

Meg kell jegyeznünk, hogy Jugoszláviában mindig is léteztek olyan erők, amelyek véleménye szerint az általános társadalmi válság, így a kisebbségi jogok válsága is radikális demokratikus és gazdasági reformokkal megakadályozható, vagy legalábbis enyhíthető, folyamatában lerövidíthető. Milan Panić úr első szövetségi kormánya éppen a nemzeti kisebbségek kérdésének a demokrácia e legnagyobb és legsúlyosabb problémakörének felvetésével próbálta igazolni önmagát. E kormány megalakította az emberi és kisebbségi jogok minisztériumát, széles körű társadalmi vitát indított a nemzeti kisebbségi közösségek státusának és jogainak problémáiról, kezdeményezte a nemzeti kisebbségek szabadságairól és jogairól szóló törvény kidolgozását, párbeszédet kezdett az albán kisebbség képviselőivel a súlyos kosovói oktatási helyzetről stb. E kezdeményezések akkor két okból nem jártak sikerrel: a szövetségi kormány megalakulásának idején a politikai teret már elfoglalták az erős köztársasági hatóságok, amelyeknek más terveik és politikai programjaik voltak. Ahelyett, hogy az általános társadalmi válságot és az emberi jogok válságát demokratikus reformok révén megszüntették volna, e hatóságok, saját programjaik érvényesítésével elfoglalva, e reformokat bizonytalan időre elodázták. Másrészt, a nemzeti kisebbségek – különösen a legnagyobb lélekszámú albán, magyar és muzulmán etnikai közösség – képviselői is saját politikai programjaik kidolgozásába merültek, s nemigen tanúsították kellő megértést az emberi jogok érvényesítésének kormánypolitikája iránt. Sőt elzárkóztak az elől, hogy dialógust folytassanak a szövetségi hatalommal, amely tárgyalni kívánt velük, ugyanakkor pedig leplezetlenül kinyilvánították készségüket a köztársasági hatalommal való tárgyalásra, holott ez utóbbi abban az időben semmibe vette őket.

Van-e távlatuk Jugoszláviában a nemzeti kisebbségeknek és jogaik érvényesülésének? Erre a súlyos kérdésre minden jelenlegi nehézség ellenére is adható optimista válasz. Két ok teszi reálissá a derűlátást. Először is, a történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy Szerbia és Crna Gora nyugalmi időszakokban kedvező környezetet alkot a nemzeti kisebbségek fennmaradására. Ha nem így lenne, nem maradt meg volna határaik között annyi kisebbség s akkora lélekszámban, mint amennyi sehol másutt a világon, jóllehet hajdan az egyes európai

országokban ugyanennyi volt, sőt még több is. A másik ok mai keletű: Szerbia és Crna Gora az alkotmányában nem nemzetállamként van definiálva (Horvátországtól eltérően), hanem mint „a benne élő összes polgárok állama”.

Az az állapot, amelybe a nemzetek közötti viszonyok jutottak Jugoszláviában, a súlyos állami és társadalmi válságból fakadt bizalmatlanság és gyanakvás légkörének terjedése miatt keletkezett, s e válság megszűntével ezt az állapotot egy új, bölcs politika képes lesz megszüntetni. E politikának ahhoz a stratégiához kell folyamodnia, amely leküzdi az ellentéteket mindazon közös célok felkutatásával és feltárásával, amelyek az e közösségben élő összes népek és emberek sajátjai – az erő, a kényszerítés, a megfélemlítés és a gyűlölet demonstrálása helyett. Lépésről lépésre, kitartóan, megfontoltan és türelmesen kell újból kiépíteni a szétrombolt bizalmat. E tekintetben az államhatalom van a legjobb helyzetben – bár ez nemcsak az ő dolga –, mivel különféle és számos lehetőség áll a rendelkezésére: erőlyesen letörheti – és le is kell törnie – a nemzeti és vallási gyűlölködés és türelmetlenség mindennemű ösztönzését és szítását; bővítheti a kisebbségi jogokat, és tökéletesítheti a tényleges védelmükre szolgáló intézkedéseket, magára vállalva az ebből eredő jogi kötelezettségeket; tudatosíthatja a nemzeti többségben annak a szükségességét, hogy következetesen érvényesüljön mind az egyéni, mind a kollektív egyenjogúság, a nemzeti kisebbségeknek pedig bizonyosságot adhat arról, hogy létezik becsületes szándék az említett egyenjogúság megvalósítására; megszilárdíthatja azt az általános meggyőződést, hogy az állam nemcsak a többségi nép hazája, hanem minden benne élő polgáré, és hogy mindannyiunkról valóban gondoskodik, egyformán mint saját polgáraitól, függetlenül az anyanemzetük államaival való külső kapcsolataitól, a reciprocitástól stb. Természetesen a nemzeti kisebbségi közösségek sem mentesek bizonyos kötelezettségektől. Függetlenül a pillanatnyilag uralmon lévő emberekhez való viszonyuktól, a kisebbségeknek az államhoz úgy kell viszonyulniuk, mint a saját államukhoz, és kötelesek őrizni és fejleszteni. Ilyen együttműködés nélkül lehetetlen elvárni a jugoszláv társadalom bármilyen demokratizálódását. Az albánok visszatérése a parlamentbe e szempontból elsőrendű jelentőségű.

A Jugoszláviában válságba jutott nemzetek közötti viszonyok javításához kellőképpen hozzájárulhatna egy jól előkészített, reális és alapcéljával harmonikus törvény is a nemzeti kisebbségi közösségek és tagjaik jogairól és szabadságairól. Noha e téren nem kell túlbecsülni a jogi aktusok erejét és jelentőségét, egy ilyen törvény meghozatala az első lépést jelenthetné a kölcsönös bizalom felújításához vezető úton. Kiküszöbölhetné a félreértések egy részét, és enyhítené az etnikumok közötti feszültséget. Az erre irányuló több kezdeményezés közül, úgy látszik, a legnagyobb figyelmet a Vajdasági Demokratikus Reformpárt törvényjavaslata érdemli, amelyet a napokban terjesztettek a Szövetségi Képviselőház elé. Tekintélyes szakemberek készítették elő, nyilvános vitát folytattak róla az egyes vajdasági nemzeti kisebbségek tagjaival. Számos újdonságot tartalmaz. A világos elveken, valamint a különféle és kollektív jogok igen gazdag tárházán kívül számos jogi hatócszöveget is előíranyoz, amelyek szavatolják, hogy a meghirdetett jogokat ténylegesen gyakorolni is fogják, és hogy esetleges megsértésüket mindenkor szankcionálják is. Ebben rejlik e javaslat alapvető értéke, tekintettel arra, hogy az eddigi jogszabályok ezen a te-

rületen pusztá deklarációkra szorítottak, amelyeket nem kísért megbízható jogvédelmi rendszer, hanem csupán politikai voluntarizmus. Igen jelentősek, és a jugoszláv politikai és jogrendszerben teljesen újak az azon rendelkezésekben foglalt elgondolások is, amelyek előirányozzák kisebbségi etnikai önkormányzatok megszervezésének lehetőségét is, mint a kisebbségi közösségek kollektív jogát, amely magában foglalja az önszerveződés, valamint a közösség fennmaradása és fejlődése szempontjából jelentős kérdésekről való önálló döntéshozatal jogát. A nemzeti kisebbségek ily módon felvázolt önkormányzata nem vezetne szeparatizmushoz, sem pedig gettósodáshoz, s a közös állami funkciók végzését sem tenné kérdésessé, hanem megkönnyítené és fejlesztené mind az állam működését, mind az érintett közösség életét.

(HORNÝIK György fordítása)